

ZJAWISKO MAGII WOBEC POZYTYWISTYCZNEGO OBRAZU ŚWIATA W PRACACH WŁODZIMIERZA LESIEWICZA

Panujący w nowożytnym społeczeństwie rosyjskim światopogląd religijny kształtowała od wieków koncepcja relacji człowieka wobec Boga. Rozwiązania wszystkich problemów natury egzystencjalnej szukało się niegdyś w Biblii oraz w wierzeniach pogańskich, zachowanych także w chłopskich tradycjach. W związku z tym jeszcze dwieście lat temu tylko niektórzy filozofowie Imperium Rosyjskiego zadawali sobie otwarcie pytania o obraz nowożytnego świata oraz o właściwe w nim miejsce człowieka. Wśród rosyjskich naukowców i filozofów II połowy XIX wieku – wyłamujących się jednoznacznie z mentalnych ograniczeń własnej epoki – warto tu wymienić takie nazwiska, jak: Antonowicz, Bogdanow, Juszkiewicz, Kawielin, Kozłow, Lesiewicz, Michajłowski, Sołowjow czy Tkaczew.

Ukraińsko-rosyjski filozof-pozytywista Włodzimierz Lesiewicz (1837–1905) napisał w latach 1866–1876 wiele artykułów oraz prac naukowych o wymowie pozytywistycznej. Niektóre z tych tekstów pojawiły się częściowo na łamach rosyjskich czasopism, większość z jego prac została jednak opublikowana wiele lat później. Nic więc dziwnego, że duża część ówczesnych filozofów i naukowców mogła się do ich treści krytycznie ustosunkować dopiero na przełomie XIX i XX wieku¹. Jako pierwsze ukazały się zatem tomy filozoficzne Lesiewicza, badacza, który był – zdaniem wielu uczonych – jednym z czołowych myślicieli Imperium Rosyjskiego, poszukującym odpowiedzi na pytania egzystencjalne ujęte z perspektywy pozytywistycznej.

Między magią a religią

Obraz świata w twórczości Lesiewicza pozostaje dość złożony. Należy tu przede wszystkim szczególnie uwagę skoncentrować na kwestii magii oraz religii. Jego pierwsze samodzielne teksty filozoficzne zatytułowane *Starożytna reakcja pogańska* (1864) i *Co to jest magia?* (1866) zostały bowiem poświęcone kwestiom reli-

¹ Д. Стейла, В. В. Лесевич и народное прочтение эмпириокритизма, [w:] *Наука и революция: Рецепция эмпириокритизма в русской культуре (1877–1910)*, Moskwa 2013, s. 17–18.

gnozawczym, w tym egzegezie zjawiska „mistyki”. Wywoływały one dyskusje w kręgach petersburskiej inteligencji (w tym Avenariususa) i po latach zainteresowały polskiego badacza Andrzeja Walickiego². Zauważalna w nich była bowiem zmiana pozytywistycznych poglądów Lesiewicza. Nie odrzucając definitywnie filozofii Augusta Comte’a (1798–1857), badacz zwrócił się w stronę metafizyki jako jednej z wizji świata. Według Lesiewicza, metafizyczny światopogląd potrzebował krytycznej metody jego analizy.

Warto w tym miejscu dodać, że Lesiewicz skomentował w powyższych artykułach wybór obranego przez siebie kierunku naukowej problematyki. Zdawał sobie przy tym sprawę z całej dwuznaczności prezentowanych w nich tez, szczególnie pod koniec XIX wieku, w państwie, w którym dominował jeszcze wschodniosłowiański model świata, wyróżniający się przeciw pobożnością i przesądami:

Nie spisuję w tym miejscu historii magii. Podaję tylko jej ogólną charakterystykę oraz definicję. Nie zapędzając się w ramy historycznych uwarunkowań, postaram się tu zebrać w jedną całość wszystkie charakterystyczne cechy magii, aby przedłożyć jej charakterystykę na tyle kompletną, by czytelnik, rozumiejąc mój pogląd, mógł wykryć obecność magii tam, gdzie, z powodu ciasnych ram mojego artykułu lub z innych powodów, nie mogę mu wskazać na jej wyraźną obecność³.

Boris Matiuszko, autor wstępu do nowego wydania jednego z tomów prac Lesiewicza, określił jego artykuły zatytułowane *Starożytna reakcja pogańska* i *Co to jest magia* jako „(...) pisma o religijnym charakterze – jako odpowiedzi na spirytystyczny boom w Imperium Rosyjskim z początku 1870 roku”⁴. Wzrost zainteresowania spirytyzmem widoczny był przede wszystkim w literaturze europejskiej II połowy XIX wieku. Szczególne miejsce zajmowały tu przesłania od wielkich ludzi minionych epok, zwanych „władcami myśli”. Chodzi w tym miejscu głównie o Ojców Kościoła, filozofów, postaci historyczne, wreszcie pisarzy, czyli osoby cieszące się największym autorytetem w kulturze europejskiej.

W latach 1850–1900 utwory literackie otrzymany od „duchów” znanych twórców za pomocą magicznych stolików, zwykłych talerzy, mediumicznych transów lub bez żadnego pośrednictwa, prosto od zmarłych, ukazywały się w książkach oraz czasopismach i były żywo dyskutowane w ówczesnym społeczeństwie. Swoista „antologia pozagrobowej klasyki” na Zachodzie obejmowała pisma uzyskiwane od duchów: Homera, Wergiliusza, Dantego, Petrarki, Boccaccia, Miltona, Szekspira, Drydena, Byrona, Kornela, Goethego, Edgara Allana Poe’go i innych luminarzy literatury światowej⁵.

² Tamże, s. 41. Wszystkie cytaty (o ile nie zaznaczono inaczej) w przekładzie moim – S.D.

³ В. Лесевич, *Что такое магия?*, [w:] Луч: Учебно-литературный сборник, Petersburg 1866, s. 342.

⁴ Б. Матюшко, *Крупнейший российский позитивист (вступительная статья)*, [w:] *Собрание сочинений в 4-х томах*, Melitopol 2013, s. 44.

⁵ И. Винницкий, *Общество мертвых поэтов. Спиритическая поэзия как культурный феномен второй половины XIX века*, „Журнальный зал” 2005; <http://magazines.russ.ru/nlo/2005/71/vini7.html>.

XIX-wieczne teksty spirytystyczne miały przede wszystkim funkcję pragmatyczną: w dobie bez wiary i w czasach pogłębiającego się materializmu funkcjonowały na prawach naukowych dowodów i faktów potwierdzających istnienie życia pozagrobowego. Ówczesne preferencje czytelnicze kształtowały bowiem często obecność tematów „duchowych” w danej twórczości i niektóre (pseudo)fakty z mitów narosłych wokół biografii nowożytnych pisarzy, mające bezpośredni związek z problematyką wczesnej śmierci czy tajemniczych okoliczności z tym związanych.

Warto nadmienić, że oba wspomniane tu artykuły Lesiewicza zostały wydane w 1864 i 1866 roku, zatem zamysł ich napisania wyprzedzał rok 1870. Zainteresowanie pozytywisty problematyką religijną ujawniło się szczególnie pod koniec XIX wieku. To wtedy ukazał się drukiem jego cykl tekstów o buddyzmie, takich jak: *Buddyjski typ moralny* (1886), *Nowe tendencje w buddyzmie* (1887), *Buddyzm na Cejlonie* (1893), *Buddyzm według edyktów króla Asoki Wielkiego* (1893), a także *Buddyjskie legendy i ich stosunek do dogmatów buddyjskich* (1902).

Metafizyka Wschodu

Należy w tym miejscu uściślić, iż zainteresowanie Lesiewicza metafizyką Wschodu nie sprowadzało się w jego wypadku do zwykłego opisu tradycji i obyczajów narodów wschodnich. Uczony pragnął bowiem przedstawić w aspekcie porównawczym sposoby myślenia cywilizacji zachodniej oraz wschodniej⁶. Uważał, że metafizyczne pojęcia różnych starożytnych cywilizacji miały – na pewnym historycznym etapie – wspólne logiczne punkty widzenia, w wyniku czego pojawiła się filozofia pozytywizmu, godząca w sposób racjonalny różne wierzenia, tradycje i kultury.

Z drugiej strony, Lesiewicz w trakcie swych badań orientalistycznych utwierdził się we własnym, europocentrycznym stanowisku, podkreślając jednocześnie postęp w rozwoju zachodniej myśli naukowej. W kolejnych artykułach przeformułowywał z kolei własne tezy, dochodząc przy tym do różnorodnych wniosków. Był jednym z pionierów dokonujących analizy myślenia religijnego z punktu widzenia metod pozytywistycznych. Nie wszystkie jego sądy zostały jednak poddane obiektywnej krytyce.

Znamienne, że dość obszerny artykuł Lesiewicza pod tytułem *Pierwsze zwiastuny pozytywizmu* zawierał wyrazistą ocenę buddyjskiej filozofii i nauki. Zdaniem badacza, nie zostały one bezpośrednio zaliczone w poczet historii rozwoju europejskiej myśli naukowej. Jednym z dowodów, jaki wysnuwał uczony, był brak wzajemnej koherencji ideowej między filozofią indyjską a grecką:

(...) po wyczerpujących badaniach Cellera przestano już sobie zadawać pytanie, czy warto jeszcze szukać korzeni greckiej kultury tak daleko. Najważniejsze było to, że ani jeden z sześciu systemów indyjskiej filozofii nie pozostawał wolny od silnych wpływów wedyzmu, ukierunkowanych na to, co ponadnaturalne. Ten sposób rozumowania był właściwy

⁶ Ю. Завгородній, *Володимир Лесевич та його зацікавлення Сходом*, [w:] *Наукові записки*. Т. 89. *Філософія та релігієзнавство*, Київ 2009, s. 51.

dla początkowej (teologicznej jeszcze) fazy rozwoju ludzkiego intelektu. Natomiast kolejny etap jego ewolucji zaczął się jeszcze formować na gruncie myśli metafizycznej, stanowiąc swoistą platformę do powstania i rozwoju europejskiej nauki nowożytnej. Chodzi w tym miejscu przede wszystkim o proces kształtowania się wiedzy, która pojawiła się po raz pierwszy u Greków, a dokładnie u włoskich Greków⁷.

Lesiewicz zaakcentował w swoich pracach nadrzędną rolę starożytnej filozofii greckiej, zwracając przede wszystkim uwagę na rozwój nauk ścisłych, a także na wytrwałość i niezależność badań antycznych Greków, wolnych praktycznie od wpływów irracjonalnych systemów myślowych⁸.

W ten sposób, idąc tropem dociekań wielu badaczy (na przykład Borisa Matiuszki, Tetiany Bierniukiewicz czy Jurija Zawgorodniego), można określić religijno-magiczną dominantę całej naukowej twórczości Lesiewicza. Ważną rolę w orientalistycznych studiach autora *Starożytnej reakcji pogańskiej* odgrywało także traktowanie ludzkiej jednostki jako istoty myślącej racjonalnie. Takie pojmowanie człowieka przez uczonego wpisywało się całkowicie w ramy jego pozytywistycznego światopoglądu. Z kolei buddyzm wspierał inny psychotyp człowieka, który – zdaniem badacza – był chorobliwy i nieprogressywny:

Buddyzm główną wagę przywiązywał do kontemplacji i towarzyszącej jej ekstazy. Duże znaczenie odgrywało w nim doświadczenie transu (...). Traktował ludzkie choroby jako jeden z przejawów naszego życia i jego cudownych fenomenów. Jednym z metafizycznych celów buddyzmu było, jak wiemy, odosobnienie od zgiełku tego świata. Wydawał się on więc mało przydatnym narzędziem do moralnego formowania ówczesnych mas społecznych⁹.

Rosyjska badaczka kultury oraz filozofii, Tetiana Bierniukiewicz, zauważyła jednak, że rozważania Lesiewicza często wzajemnie sobie przeczyły. Opisując na przykład system religijny Asioki Wielkiego, nie pisał o zbędności czy zacofoaniu religii Wschodu. Bierniukiewicz zwróciła uwagę na wstępny artykuł Lesiewicza do drugiego wydania poematu Arnolda Edwina (1832–1904, słynnego angielskiego badacza kultury orientalnej), pod tytułem *Światło Azji*. Jego tekst został po raz pierwszy opublikowany w 1879 roku; był owocem licznych podróży uczonego na Wschód w latach 70. XIX wieku. Poemat *Światło Azji* wzbudził duże zainteresowanie Lesiewicza, szczególnie urzekła go w nim kwestia buddyzmu. W 1890 roku zajmował się redakcją tego utworu podczas tłumaczenia go na język rosyjski:

Starając się uniknąć odchodzącego na dalszy plan elementu rytualistycznego, Asioka pragnie osiągnąć „istotę religii”, a im bardziej wskazuje on na wyższość tej istoty nad martwym obrzędem religijnym, tym jaśniejszą się ona staje. Będąc uwolniona z więzów formalizmu, religia ta przechodzi w życiową naukę o moralności – etykę¹⁰.

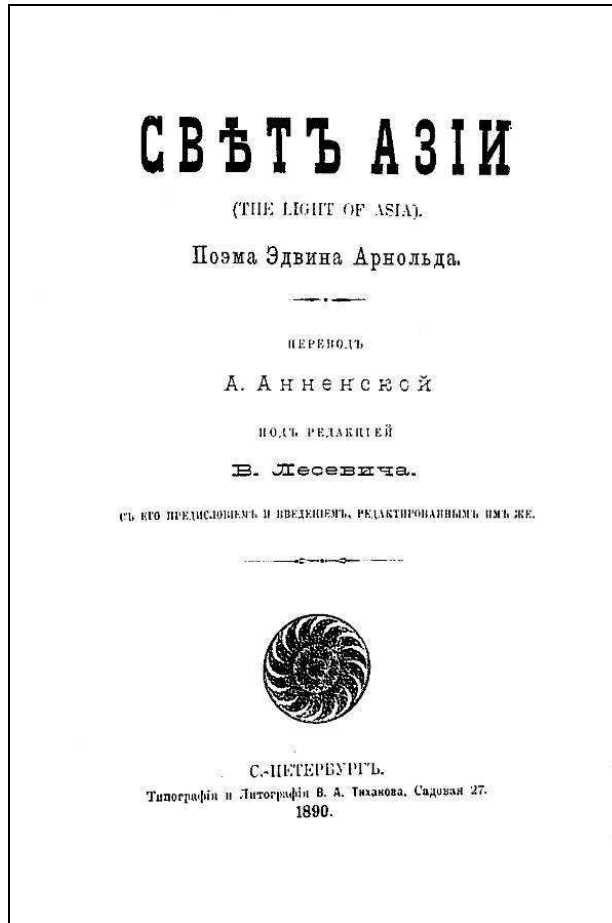
⁷ В. Лесевич, *Первые провозвестники позитивизма*, [w:] *Собрание сочинений*, t. 1, Moskwa 1915, s. 148–149.

⁸ Тамże, s. 149.

⁹ В. Лесевич, *Буддийский нравственный тип*, [w:] *Этюды и очерки*, Petersburg 1886, s. 375.

¹⁰ Т. Бернюкевич, *Буддизм в российской философской культуре. Чужое и свое*, Moskwa 2009, s. 82.

Powyższy cytat potwierdza, że Lesiewicz dostrzegał w buddyzmie, tak samo jak i w europejskich religiach oraz praktykach magicznych, zwiastuny postępu naukowego.

Artykuł Lesiewicza *Starożytna reakcja pogańska* został napisany w formie recenzji książki Michela Nicolasa (1810–1886) – *Studia z filozofii i historii religii*. Składa się on z czterech części: *Niewierzący i religijna reakcja*, *Prawowierni*, *Pojedynczy filozofowie* oraz *Porównanie dwóch partii*. Uczony wyjaśnił tu przyczynę rozprzestrzeniania się wśród starożytnych Rzymian idei ateizmu i sceptycznego stosunku do tradycyjnych form religii. Badacz tłumaczył te społeczne symptomy bezpośrednim wpływem filozofii hellenistycznej w schyłkowej fazie Imperium Rzymskiego:

Ludzie oświeceni wychodzili z założenia, że pogańskie wierzenia i ceremonie były wynalazkiem polityki. Eurypides wygłosił to zdanie ustami Syzyfa i od tego czasu stało się ono niemal

powszechne. Upadek wiary w wyrocznie zamknął usta wróżbitów: Pytia została niema. Nie liczni obrońcy dawnych wierzeń tłumaczyli milczenie wyroczni tym, że jej porywająca siła – płynąca dotąd magicznie z głębin ziemi – z czasem zupełnie osłabła. Takie wyjaśnienia powodowały tylko śmiech wśród elit. Zdaniem Cycerona, ta siła zniknęła, odkąd ludzie przestali być tak naiwni i ufać miłośnikom pogaństwa. Filozofia odniosła więc zwycięstwo. Zdyskredytowała ona prymitywizm oraz niedojrzałość pogańskich tradycji. W ten sposób starożytne wierzenia zostały rozsądnie przekształcone. Nadchodziły bowiem czasy ludzi wykształconych. Brak wiary (ateizm) stał się forpocztą ich systemu myślowego. Traktowano to jako fakt niepodlegający żadnej dyskusji czy jakiemukolwiek powątpiewaniu¹¹.

Ważne dla Lesiewicza – z punktu widzenia jego pracy badawczej – wydają się nieudane próby przedstawicieli religii przedchrześcijańskich (zarówno o rodowdziej europejskim, jak i tych przybyłych z Bliskiego Wschodu, przede wszystkim z Persji) rozszerzania swoich wpływów na wszystkie warstwy ówczesnego społeczeństwa. Szczególną uwagę zwrócił na przedstawiony w książce Nicolasa dialog między chrześcijaninem i zwolennikiem pogańskiej wiary. Lesiewicz – idąc tropem francuskiego badacza – ironicznie zauważył, że wszystkie wysiłki zarówno chrześcijan, jak i pogan, mające na celu wzmocnienie swojej wiary, okazały się w dłuższej perspektywie zupełnie daremne.

Kwestie wiary

Artykuł filozofa *Starożytna reakcja pogańska* stanowi jeden z wielu przykładów naukowego podejścia badacza do spraw wiary jako szczególnego rodzaju ludzkiego światopoglądu. Uczony podkreślał w nim przede wszystkim niekwestionowane zwycięstwo filozofii nad religią. Widział w tym głównie dużą szansę dla rosyjskiego (w znacznej mierze przesądnego) społeczeństwa końca XIX wieku. Pragnął bowiem, by samo dokonało ono przełomu w dziedzinie nauki i kultury.

Śledząc dalsze losy Lesiewicza, dowiadujemy się między innymi, że w drugiej połowie lat 60. ponownie zamieszkał z rodziną w Petersburgu. To tutaj, w 1866 roku, ukazał się jego artykuł zatytułowany *Co to jest magia?* Ów tekst został opublikowany w I tomie czasopisma „Promień”, którego oficjalnym wydawcą pozostawał znany rosyjski myśliciel społeczny i działacz polityczny, Piotr Tkaczow (1844–1886). Było to nie tylko pierwsze znaczące dzieło Lesiewicza, ale i tekst, w którym zastosował własną metodologię pozytywistyczną w badanych przez siebie najstarszych formach religii i ich dalszych etapach rozwoju. Lesiewicz – podając w swoim artykule definicję magii – wywodził jej pochodzenie z antropologicznego spojrzenia człowieka na naturę, które było właściwe światopoglądowi ludów prymitywnych, skorych do tworzenia własnych mitologii:

Człowiek, zaspokajając swoje potrzeby życiowe poprzez wykorzystanie różnych zjawisk natury, przede wszystkim ognia znajdował w otaczających go zjawiskach elementy, które

¹¹ В. Лесевич, *Древняя языческая реакция*, [w:] *Собрание сочинений*, t. 3, Moskwa 1915, s. 693.

decydowały o jego twórczej aktywności. Będąc ich reprezentantem, porównywał sobie te zjawiska, uczłowieczał je¹².

Antropomorfizm – jako jedna z metod postrzegania przez człowieka otaczającego go świata – był jedną z głównych cech światopoglądu mitologicznego dawnych ludów. Determinowały go zasady wyraźnego podziału dookolnych zdarzeń na pozytywne i negatywne, a także swoista cykliczność w percepcji czasu. Stał się on po prostu załączkiem późniejszego rozwoju geografii, geologii oraz biologii. Należy w tym miejscu dodać, że zasada antropocentryzmu stopniowo łączyła się ze sferą medyczną, na przykład w trakcie ceremonii przewidywania przyszłości, opartej na faktycznym stanie czyichś narządów. Dostateczną wiedzę na temat ludzkiej natury posiadała niegdyś tylko kasta kapłanów. Metoda ta była utrzymywana w ścisłej tajemnicy przez elitę starożytnego duchowieństwa. Zaświadczało to więc o „naukowym charakterze” niektórych magicznych rytuałów:

(...) ależ kapłani dobrze znali i korzystali z niektórych empirycznych doświadczeń i tylko nieświadome tego masy społeczne mogły nadać ich technice znaczenia tajemnicy, ułatwiając im *de facto* możliwość sprawowania rządów nad całym ówczesnym społeczeństwem¹³.

Trudno w tym miejscu zgodzić się ze stwierdzeniem Borisa Matiuszki dotyczącym braku praktycyzmu i racjonalizmu w magicznych aktach z przeszłości człowieka. Mitologizm i religijne przedstawienia świata były bowiem często w starożytności narzędziem społecznego zarządzania i kontroli nad wszystkimi cywilizacjami.

Z drugiej strony, w artykule Lesiewicza pojawia się wyraźnie wzmianka o kreatywnej funkcji magii. Pozornej ignorancji i prymitywizmowi dawnych ludów towarzyszyły bowiem różne akty twórcze. Do takich wniosków doszedł Lesiewicz – zdaniem Matiuszki – na podstawie dokładnego zbadania zabytku literackiego, jakim jest *Słowo o wyprawie Igora* (dokonał on analizy tego utworu w języku polskim i francuskim). Drugi z tekstów, który badacz przeanalizował, nosił tytuł *Plącz księżniczki Jarostawny*¹⁴. Lesiewicza zaintrygowały w obu dziełach również takie rodzaje ludzkiej sztuki, jak: teatr, taniec, malarstwo, rzeźba czy architektura.

Doświadczenie magiczne

W mitologicznej świadomości ludów starożytnych doświadczenie magiczne było nieodłączne od bytu jednostkowego. Ponadto samo życie w ówczesnym świecie pozostawało ściśle sprzężone z magicznymi praktykami, które pojmowano w sposób uniwersalny:

Między człowiekiem i przyrodą występuje szereg wymyślonych relacji – przyjaznych i wrogich. Dzięki temu mógł się objawić w ludzkiej naturze mistycyzm. (...) praktyczny

¹² В. Лесевич, *Что такое магия?*, dz. cyt.

¹³ Тамże, s. 340.

¹⁴ Б. Матюшко, *Крупнейший российский позитивист (вступительная статья)*, dz. cyt., s. 9.

i mistyczny stosunek do natury – to wszak tylko różne strony przejawów działalności człowieka. Niemniej jednak, pojawiają się one jednocześnie i całkowicie zlewają w słabo uświadomionym umyśle człowieka prymitywnego. W wyniku czego, łączą się one w jedną wspólną całość. To praktyczne techniki wpływania na pożyteczne lub szkodliwe zjawiska i mistyczne obrzędy, które za swój cel mają głównie utrzymanie w ścisłej zależności od człowieka różnych właściwości otaczającej go natury. Środki empirycznej techniki nabyły tu więc charakteru mistycznego i przekształciły się w tajemnicze obrzędy¹⁵.

Warto podkreślić fundamentalną ideę Lesiewicza, wyrażoną w jego artykule: to właśnie magia stała się pierwszym krokiem w rozwoju dalszych badań empirycznych człowieka. Nie warto zatem krytykować religijności oraz obrzędowości ludów prymitywnych i rozpatrywać negatywnie na ich podstawie samego procesu formowania się ludzkiej świadomości. Magiczne rytuały zostały – zdaniem Lesiewicza – powołane do przywrócenia dotychczasowego porządku (wszechświatowego ładu). Świat ludzi starożytności stałby się bowiem bez rytualnych technik bezproduktywny¹⁶. Dzięki wielokrotnemu powtarzaniu tych samych czynności wynik danego rytuału stawał się jednak częstokroć nieprzewidywalny (liczne ofiary nie uwalniały narodów/plemion od epidemii czy klęsk żywiołowych). Doprowadziło to do tego, że najwyższej – skrzętnie dotąd skrywanej przez kapłanów wiedzy – zażądały podporządkowane im dotychczas niższe klasy społeczne. Obraz świata, który elita narzucała pierwotnemu społeczeństwu, odpowiadał tylko do czasu potrzebom umysłowym zwykłych ludzi. Tak oto rozwinęła się metoda empiryczna, która wyparła na drodze ewolucji poznawczej dawne kultury.

Lesiewicz, badając historię różnych typów doświadczeń religijnych, a także ewolucję wszelakich form ludzkiej działalności kultowej – zwrócił uwagę na proces oddalania się jednostek od natury, w tym stopniowe ich odchodzenie od pierwotnego, wyraźnego antropomorfizmu w miarę zwiększania się udziału nauki i myślenia filozoficznego w procesach poznawczych człowieka. Badacz doszedł tu do wniosku, że działania magiczne ludów pierwotnych stały się częścią ich ezoterycznego światopoglądu, który z funkcji *stricte* poznawczej przerodził się w działania praktyczne. Prowadziło to do swoistej rewolucji mentalnej. Uwierzono, że każdy jest w stanie przekształcać otaczającą go rzeczywistość i w ten sposób formować konstruktywnie samego siebie. Takie – wyrosłe z mitologizmu – myślenie człowieka ograniczało jednak jego dalszy rozwój intelektualny.

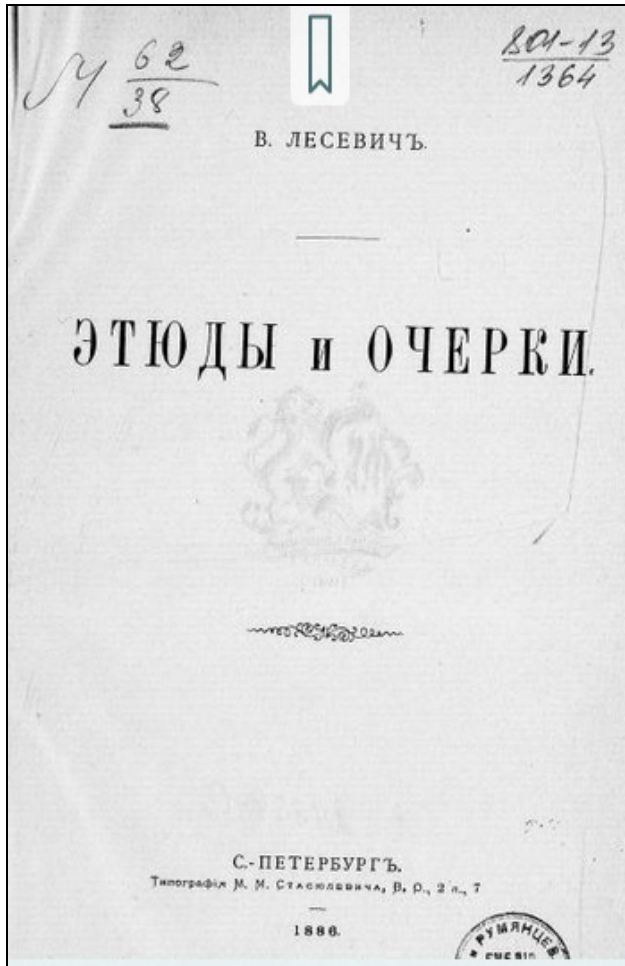
Zdaniem Lesiewicza kolejną cechą magii był fetysyzm (amulety, bożki), zachowany zresztą w pewnej formie do dziś. Pozostawał on swoistym przejściem ludzkiego myślenia od wczesnego materializmu do świata nadprzyrodzonego. Cecha ta występowała również w tak zwanych „wyższych światopoglądach” (w tym w rozumowaniu o charakterze filozoficznym) – *vide* świat przedmiotów, rzeczy (cieni) czy rzeczywistość idei oraz eidosów¹⁷. Fetysyzm – ze swym podziałem uniwersum na rzeczy „ciemne” i „jasne” oraz widzialne i niewidzialne – stał się

¹⁵ В. Лесевич, *Что такое магия?*, dz. cyt., s. 332.

¹⁶ Tamże, s. 332.

¹⁷ Tamże, s. 343.

właściwością nieoświeconego umysłu ludzkiego. Jednakże i w tych czasach dostrzegamy próby racjonalnego odnalezienia sensu istnienia wszechświata.

W *Szkicach i esejach* autorstwa Lesiewicza (wydanych w 1866 roku w pierwszym zbiorze prac badacza o charakterze filozoficznym) zostały zebrane jego artykuły od lat 60. do początku lat 80. XIX wieku: między innymi esej zatytułowany *Pierwsze zwiastuny spirytyzmu* (tekst datowany na 1871 rok).

Pisał tu Lesiewicz o zjawisku spirytyzmu, które pojawiło się ponad dwieście lat temu w USA. Było ono – jego zdaniem – techniką zakrawającą na oszustwo. Twierdził między innymi, że zdobycze medycyny II połowy XIX wieku nijak się miały do faktu, że spirytyzm zyskał wówczas popularność wśród ludzi prostych, często bardzo naiwnych. Uważał ponadto, że spirytyzm wynikał z potrzeby prze-

ciętej ludzkiej świadomości, wzbraniającej się od naukowych metod badawczych. W 1866 roku w Ameryce Północnej wychodziło około dwudziestu czasopism, należących do różnych sekt spirytystycznych. Potwierdzało to więc zainteresowanie miejscowej ludności mistyką, duchami i mediami¹⁸.

Według Lesiewicza, działania spirytystów-oszustów w latach 60. XIX wieku rzutowały też w pewnym sensie na ówczesne tendencje pozytywistyczne. Praktyka spirytyzmu – oderwana wówczas od mistycyzmu – stała się nowym sposobem łatwego zarobku. Sztandarowym przykładem był tu przypadek siostr Foks (młodsza z nich wykorzystywała podczas seansów spirytystycznych swoją chorobę kolana do wytwarzania specyficznych dźwięków rzekomo wydawanych przez duchy). Ówczesni spirytyści podkreślali na kongresach uniwersalną, filozoficzną podstawę własnego nurtu, łącząc go z pozytywistycznym empiryzmem: „Spirytyzm jest religią, a wraz z tym filozofią faktyczną. (...) My, spirytyści, szanujemy religię, ale przeciwstawiamy jej fakty, wykazane przez przyrodę i Boga”¹⁹.

Spirytyzm obrał zatem szlak odmienny od zwyczajowej religijności. Nie odgradzał się od zdobyczy ówczesnej nauki, próbował jednak na swój sposób wyjaśniać te fenomeny rzeczywistości, wobec których nowożytna nauka była jeszcze bezradna. Ta nowa, hybrydyczna forma ludzkiego myślenia zyskiwała więc coraz większą popularność. Nie wikłała się ona bowiem w ślepe zaufki dogmatów religijnych. Rytualizacja, obrzędowość, dążenie do kontroli nad ludzką świadomością stały się więc wspólnymi celami religii starożytnych i spirytyzmu (ten ostatni jednak współistniał z nauką, jawnie na niej paszorytuując).

Wśród technik empirycznych odwołujących się do magii możemy za Lesiewiczem wyróżnić: eksperyment, metodę obserwacji, systematyzację oraz uogólnienie zebranych i zauważonych faktów. Mitologiczno-religijny obraz świata zmieniał się zatem w wyniku rozwoju analitycznego myślenia nowożytnej ludzkości. Przekształcał się on stopniowo w model filozoficzno-naukowy, dążąc do usystematyzowania wszystkich zjawisk życiowych. Człowiek stawał się więc coraz bardziej autorefleksyjny, dążył do samoidentyfikacji, miał poczucie własnej wartości. Zyskiwał z dnia na dzień większą niezależność od zjawisk otaczającego go świata zewnętrznego. Procesy te można było zaobserwować szczególnie w II połowie XX wieku – Lesiewicz wyprzedził więc w swoich pozytywistycznych rozważaniach własnych rodaków o przeszło sto lat, przechodząc w obszar psychologii i filozofii analitycznej.

Filozofia w kulturze duchowej

W 1868 roku Lesiewicz opublikował artykuł zatytułowany *Historyczne znaczenie nauki i książki Whella*. Zwracał w nim uwagę na istotę filozofii w kulturze duchowej. Wskazał też, jaką rolę pełni dla niego autonomiczna myśl ludzka: „Nie ma w tym nic dziwnego, że filozofia weszła jako najważniejszy element do historii

¹⁸ В. Лесевич, *Первые провозвестники спиритизма*, [w:] *Собрание сочинений*, t. 3, Moskwa 1915, s. 470.

¹⁹ Tamże, s. 472.

cywilizacji. Stała się ona załączkiem ludzkiej myśli w czasach dawnych kultów, w erze dogmatów, czy w okresie wszechwładnej kontroli danego państwa nad jednostką²⁰.

Lesiewicz to zatem jeden z pierwszych rosyjsko-ukraińskich pozytywistów (obok Antonowicza, Michajłowskiego czy Sołowjowa), którzy zajęli się problemami religii i magii (jako specjalnymi formami ludzkiej świadomości). Nie wykluczał w żadnym stopniu tych przejawów aktywności umysłowej z ram filozoficznego dyskursu i światopoglądu nowożytnego człowieka. Próbował rozważać pojęcie okultyzmu z punktu widzenia metody empirycznej. Szczególną uwagę przywiązywał do zasad antropomorfizmu, antropocentryzmu, teocentryzmu, rytualizacji (obrzędowości) oraz fetyszyzmu. Stały się one – zdaniem Lesiewicza – podstawą praktycznej medycyny, fizyki, chemii, geografii i historii. Zrodziły sztukę i stworzyły w końcu podwaliny filozofii współczesnej.

Bibliografia

- Бернюкевич Т., *Буддизм в российской философской культуре. Чужое и свое*, Moskwa 2009.
- Винницкий И., *Общество мертвых поэтов. Спиритическая поэзия как культурный феномен второй половины XIX века*, „Журнальный зал” 2005; <http://magazines.russ.ru/nlo/2005/71/vini7.html>.
- Лесевич В., *Статья общенаучного характера*, [w:] *Собрание сочинений*, t. 3, Petersburg 1915.
- Лесевич В., *Буддийский нравственный тип*, [w:] *Этюды и очерки*, Petersburg 1886.
- Лесевич В., *Древняя языческая реакция*, [w:] *Собрание сочинений*, t. 3, Moskwa 1915.
- Лесевич В., *Что такое магия?*, [w:] *Луч: Учебно-литературный сборник*, Petersburg 1866.
- Лесевич В., *Первые провозвестники позитивизма*, [w:] *Собрание сочинений*, t. 1, Moskwa 1915.
- Лесевич В., *Первые провозвестники спиритизма*, [w:] *Собрание сочинений*, t. 3, Moskwa 1915.
- Матюшко Б., *Крупнейший российский позитивист (вступительная статья)*, [w:] *Собрание сочинений в 4-х томах*, Melitopol 2013.
- Стейла Д., *В. В. Лесевич и народное прочтение эмпириокритизма*, [w:] *Наука и революция: Рецепция эмпириокритизма в русской культуре (1877–1910)*, Moskwa 2013.
- Завгородній Ю., *Володимир Лесевич та його зацікавлення Сходом*, [w:] *Наукові записки*. Т. 89, *Філософія та релігієзнавство*, Кіїв 2009.

²⁰ В. Лесевич, *Статья общенаучного характера*, [w:] *Собрание сочинений*, t. 3, Petersburg 1915, s. 4–5.